

EBÛ TÂLİB EL-MEKKÎ'NİN KÛTU'L-KULÛB ADLI ESERİNDE ZİKİR VE VİRD

Necmettin ERGÛL
Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
necmettinergul@gmail.com

Öz

Bütün tasavvufî akımlar zikri, meslek ve meşreplerinin temeli ve esası kabul etmektedirler. Bu nedenle klasik tasavvuf kaynaklarında ifade edilen zikirle ilgili görüşler büyük bir önem arz etmektedir. H. IV. asır mutasavvıflarından Ebû Tâlib el-Mekkî'nin 'Kûtu'l-kulûb' adlı eseri, klasik tasavvûfî eserler içerisinde, özellikle de tasavvufun pratik alanında haklı bir şöhrete ulaşmıştır. Eser, kırk sekiz bölümden oluşmaktadır. Tasavvufun amelî örneklerinin yer aldığı eser, Sünnî tasavvufun ilk kaynaklarından biri olarak kabul görmektedir. Zikir sûfiyi, tefekküre sevk etmektedir. Tefekkür halini kazanan sûfî, zamanla takvâ, şükür ve müşâhede hallerine sahip olmakta ve bu halleri elde eden bir sûfî ise, neticede hidayete ulaşmaktadır. Ebû Tâlib el-Mekkî zikri, bizzât ibadet olarak kabul etmekte ve Allah'a giden muhtasar bir yol olarak görmektedir. O'na göre zikir 'tefekkür'e, 'takvâ'ya, 'şükür'e, 'müşâhede'ye ve 'hidayet'e vesile olmakta; zikir ve tefekkürden uzak duran ve hakâiki dinlemeye tahammülü olmayan kimselerin âkıbetleri hüsrân olmaktadır. Bu makalede, zikir ve vird ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin adı geçen eserinde yer alan zikir ve vird ile ilgili görüşleri tespit edilerek, ihtiyaç duyulan yerlerde klasik tasavvuf metinlerine de yer verilmek sûretiyle izah edilmeye çalışılmıştır. Müellif'in zikir ile ilgili görüşleri, 'zikrin zamanı', 'mekânı' ve 'faziletleri' başlıkları altında; vird ile ilgili görüşleri ise, 'gündüz virdleri', 'gece virdleri' ve 'müridin bir günlük virdi' gibi başlıklar altında incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Zikir, Vird, Tefekkür, Kûtu'l-kulûb, Ebû Tâlib el-Mekkî.

AT THE WORK NAMED "KÛTU'L KULÛB" OF EBÛ TÂLİB EL- MEKKÎ DHİKR AND VİRD

Abstract

All Islamic mysticism movements accept the dhikr the base of their profession and Mashrab. For this reason, opinions on dhikr expressed in classical mystical sources are very important. The work named 'Kûtu'l-kulûb' of Ebû Tâlib el-Mekkî, one of the sufis of 4th hijri century, became famous among classic sufi works, especially in practice part of sufism. The work consists forty-eight sections. The work that has the samples about the benefits of Sufism is accepted as one of the first sources of Sunni Sufism. Dhikr motivates

Sufi to meditation. Sufi, who wins meditation condition, has righteous, gratitude and primary surveillance instances in time and Sufi who has those conditions, finds the true path eventually. Abu Talib al-Makki accepts the dhikr as worship itself and consider it as a short way to God. According to him the dhikr becomes the means to 'meditation', 'godliness' 'gratitude', 'observation' and 'the right way'; the end of those who are deprived of dhikr and meditation and can not endure listening to the truth is disasterous. After giving a general information about dhikr and vird, we will try to explain the opinions of Ebû Tâlib el-Mekkî about dhikr and vird which take place in this book by determining them and referring to classic Sufism articles when needed. His opinions about dhikr were investigated under the topic of 'the time, place and merits of dhikr', and his opinions about vird were investigated under topics of day virds, night virds and the virds of a follower during the day.

Keywords: Dhikr, Vird, thought, Kûtu'l-kulûb, Ebû Tâlib el-Mekkî.

Giriş

Tasavvuf Allah, kâinat ve insan konularını ele almakta ve bunların birbirleri ile olan irtibat ve alâkaları üzerinde durmaktadır.

Allah Teâlâ cinleri ve insanları, kendisini bilmeleri, tanımaları, itaat ve ibadet etmeleri için yaratmış bulunmaktadır. Esasen bütün mevcûdatın varlık nedeni, Allah'ın esmâ ve sıfatlarına âyinedârlik ederek, onları tanıtmaktır.

Tasavvufta 'marifetullah' olarak isimlendirilen Allah'ı tanıma ve bilmenin yolu, seyr-i sulûk olarak tarif edilen mânevî merâtibi kat etmekten geçmektedir. Manevî mertebeleri elde edebilmek ise, gafletten uzak durarak, her an Allah'ı hatırlayıp zikretmekle mümkün olabilmektedir. Bu itibarla zikir, tasavvufî makâmın aslı ve esası kabul edilmektedir. Tasavvufî açıdan kâinat, büyük bir zikirhânedir. Canlı ve cansız bütün varlıklar, muhtelif dillerle mutemâdiyen Allah'ı zikretmektedir.

Bütün tasavvuf akımları zikri, meslek ve meşreblerinin temeli ve esası kabul etmektedir. Bu sebeple klasik tasavvuf kaynaklarında ifade edilen zikirle ilgili görüşler, büyük bir önem arz etmektedir.

Başta İmam Gazzâlî ve Abdulkâdir Geylânî olmak üzere, kendisinden sonraki birçok mutasavvıfı etkilemiş ve klasik tasavvuf eserleri içerisinde özellikle de tasavvufun pratik alanında haklı bir şöhrete kavuşmuş olan Kûtu'l-kulûb adlı eserde, zikir ve vird kavramlarının nasıl anlaşıldığı ve nelerden ibaret olduğunun bilinmesinde fayda mülâhaza edilmektedir.

Adı geçen eserin muhtelif mevzularında serpiştirilmiş olarak bulunan zikir ve vird ile ilgili görüşler, tarafımızdan tespit edilerek, bu görüşler

ışığında, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin konuya ilişkin düşünceleri izah edilmeye çalışılmış ve ihtiyaç duyulan yerlerde klasik tasavvuf metinlerine de yer verilmiştir.

Ebû Tâlib el-Mekkî, H. IV. asırda yaşamış meşhur bir mutasavvıftır. Tam adı Ebu Tâlib Muhammed b. Ali b. Atiyye el-Hârisî el-Acemî el-Mekkî'dir.¹ Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Müellif, İran'ın batısında yer alan Cebel² bölgesindedir. Mekke'de uzun süre kalarak, eğitimini orada tamamlaması sebebiyle Mekkî nisbesini almıştır.³ H. 386/996 tarihinde vefat etmiş⁴ olan Ebû Tâlib el-Mekkî'nin kabri, Bağdat'ın doğusundaki Mâlikî Mezarlığında bulunmaktadır.⁵

Eserin adı, '*Kütü'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfî tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*'dir. Eser, kırk sekiz bölümden oluşmaktadır. Tasavvufun amelî örneklerinin yer aldığı eser, Sünnî tasavvufun ilk kaynaklarından biri olarak kabul görmektedir.⁶

A. Zikir ve Vird

Kütü'l-kulûb'ta zikir ve vird konusuna geçmeden önce, zikir ve vird kavramlarının tanımı, çeşitleri ve özellikleri hakkında genel bir bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

a. Zikir

Zikir lugatte, bir şeyi unutmayıp, hatırdan tutmak, anmak, yâd etmek, telaffuz etmek, kaybolmayacak şekilde zihne getirmek,

¹ Ahmed b. Muhammed ibn Hallikân, Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zaman, tahk. İhsan Abbas, Beyrut ts., IV, 303; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, el-İber fî haberî men ğaber edit. Ebû Hâcer Muhammed Saîd, Beyrut 1405/1985, II, 170; Şehâbuddin Ebu'l-Feth el-Hanbelî ed-Dîmeşkî, İbnü'l-İmâd, Şezerâtü'z-zehab fî ahbarî men zehab, Kâhire 1350-51, III, 120; Beyrut ts., II, 174; Bilal Saklan, "Ebû Tâlib el-Mekkî ve Bazı Hadis Meselelerine Bakışı", Selçuk Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 6, 1996, s. 74; Ramazan Muslu, "Klasiklerimiz/IX "kütü'l-kulûb" (Ebû Tâlib el-Mekkî-ö.386/996)", Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, sayı: 10, 2003, s. 350.

² Cebel, İran'ın batısında yer alan ve daha sonraları Irak-ı Acem diye bilinen bölgenin ismidir. Bu yörenin belli başlı şehirleri; Isfahan, Rey ve Hemedandır. Bk. Yakût el-Hamevî, Mu'cemu'l-buldân, Kâhire 1980, II, 99.

³ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî Sem'ânî, Kitâbu'l-ensâb, Kâhire 1975, XII, 412; İmâduddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr eş-Şeybânî, İbnu'l-Esir, el-Bidâye, Kâhire 1984, XI, 319.

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, Tarihu bağdâd, Kâhire 1985, III, 89; İbnu'l-Cevzî, el-Muntazam, Kâhire 1979, V, 189; İbn Hallikân, age., IV, 303; Kehhâle, Mu'cemu'l-muellifin, Kâhire 1975, XII, 27.

⁵ İbn Hallikân, age, IV, 303. Daha geniş bilgi için bk. İbn Hallikân, age, IV., 303-304; Zehabî, age, II., 170; İbnü'l-İmâd, age, III., 120-121; İbnu'l-Esir, el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb, Beyrut ts., II., 174-175; Saklan, "agm", sayı: 6, 1996, s. 67-91; Muslu, "agm", sayı: 10, 2003, s. 350-353.

⁶ Daha geniş bilgi için bk. Saklan, "agm", sayı: 6, 1996, s. 84-85; Muslu, "agm", sayı: 10, 2003, s. 353- 361

içerisinde terğîb bulunan elfâz, vâcib veya mendup bir amele devam etmek, hıfz etmek, taat ve ceza, beş vakit namaz, beyan, hadis, Kur'ân, ilim, senâ, şeref, ayb, şükür, cuma namazı, ikinci namazı, dua, kuvvetli, cesûr, sağlam ve metîn olma gibi çeşitli manalara gelmektedir.⁷

Terim olarak, aşırı korku veya sevgi ile gaflet meydânından çıkıp Allah'ı müşâhede fezâsına yükselmek; kalbin, dâimî olarak Hakk'ın huzûrunda bulunması nedeniyle unutmaktan kurtulması anlamlarına gelmektedir.⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de 256 yerde zikir kelimesi geçmektedir.⁹

Müridin sesli veya sesiz, toplu veya tek başına Allah'ın isimlerini veya kelime-i tevhidi tekrar etmesine zikir denmektedir.¹⁰ Zikir, hem kalp, hem de lisan ile yapılabilmektedir. Ancak en efdal olanı, beraber yapılanıdır. Yalnız birisi ile yapılacak ise, kalp ile olanı efdaldır.¹¹ Ekseriyetle dil ile zikretmeye zikir denmesinin sebebi ise, bu zikrin, kalbî zikre işâret etmesinden dolayıdır.¹²

Allah'a giden yolda en kuvvetli esaslardan biri de zikirdir.¹³ Hakîkî zikir, zikir esnasında mezkûrdan başkasını unutmaktır. Nitekim "Unuttuğunda Rabb'ini zikret"¹⁴ buyurulmaktadır. Bu

⁷ Asım Efendi, Kâmûs, İstanbul: Matbaatu'l-Bahriyye, 1305, II, 346; Luis Ma'lûf, el-Müncid fi'l-luğa, Beyrut: Dâru'l-Maşrık, 1973, s. 236; Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yay., 2004, s. 728.

⁸ Muhammed Ali b. Ali et-Tehânevî, Keşşâfu istilâhâtî'l-funûn, İstanbul: Kahraman Yay., 1984, I, 12; Abdurrezzâk Kâşânî, Mu'cemu istilâhâtî's-sûfiyye, tahk. Abdulâl Şâhîn, Kâhire: Dâru'l-Menâr, 1992, s. 277.

⁹ Kur'ân ve hadislerde zikir, değişik mânalarda kullanılmıştır: "Kur'ân'ı biz indirdik, O'nun koruyucuları da şüphesiz biziz" Hicr, 15/9. Burada zikir, Kur'ân-ı Kerim manasına kullanılmıştır. "Ey İman edenler! Cuma günü namaz için çağrıldığınız zaman, hemen Allah'ı zikretmeye gidin, alış-verişi bırakın. Bu, bilerseniz, sizin için daha hayırlıdır" Cuma, 62/9. Burada zikir, namaz anlamında kullanılmıştır; "Biz senden evvel de kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını göndermiş değiliz. Eğer bilmiyorsanız, ehl-i kitâbın âlimlerine sorunuz" Enbiyâ, 21/7. Burada zikir, ilim manasına kullanılmıştır. Şu âyetlerde zikir kelimesi, zikir mânasına kullanılmıştır:

"Öyle ise siz beni (taat ve ibadet ile) anın, ben de sizi (mağfiret ile) anayım. Bir de, bana şükredin, nankörlük etmeyin" Bakara, 2/152; "Onlar, gece gündüz, ara vermeyerek O'nu tesbih ve tenzih ediyorlar" Enbiyâ, 21/20; "Ey İman edenler! Allah'ı çok zikredin, O'nu sabah akşam tesbih edin" Ahzâb, 33/41-42; "Şüphe yok ki, O (kur'ân), senin için de, kavmin için de kat'î bir şereftir. Siz (ondan) mes'ûl olacaksınız" Zuhruf, 43/44; "Senin şerefini (şânını) yükselttik" İnşirâh, 94/4; Bk.Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatler, İstanbul: Maramara Ü. İlâhiyât Vakfı Yay.,1994, s. 127-128; Sahmarânî, age, s. 118-119.

¹⁰ Mehmet Demirci, Sorularla Tasavvuf ve Tarikatler, İstanbul: Damla Yay., 2001, s. 35.

¹¹ Abdulkâdir İsâ, Hakâik anî't-tasavvuf, Şâm: Mektebetu Dâri'l-İrfân, 1993, s. 158.

¹² Es'ad es-Sahmarânî, et-Tasavvuf, menşeuhi ve mustalahâtuhu, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1987, s. 120.

¹³ Abdulkerîm Kuşeyrî, er-Risâletu'l-kuşeyriyye, Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1993, s. 221.

¹⁴ Kehf, 18/24.

Allah'tan başkasını unuttuğun zaman, O'nu zikretmiş olursun, mânasına gelmektedir.¹⁵

b. Zikrin Çeşitleri

Tarikatlerde toplu ve ferdî olmak üzere iki türlü zikir bulunmaktadır. Toplu zikre, genellikle semâ, âyin ve hadr gibi isimler; ferdî zikre ise, lisânın, kalbin, hafînin, ahfânın ve sırrın zikri gibi isimler verilmektedir.¹⁶

Semân mânası, şiir ve ilâhî dinlemek ve bu dinleme esnasında vecde gelip, kendini tutamayarak sağa-sola bir takım hareketler yapmaktır.¹⁷ Âyin ise âdet, usûl ve merâsim anlamında olup, tasavvufta "icrâ-yı zikrullah" demektir.¹⁸

Toplu zikrin uygulanış biçimi, tarikatlere göre değişiklik göstermektedir. Oturarak (kuûdî), ayakta (kıyâmî) ve dönerek (devrânî) icrâ edilen zikir şekilleri bulunmaktadır.¹⁹

Ferdî zikir de iki şekilde yapılmaktadır: Dil ile yapılan zikir, kalp ile yapılan zikir. Kul, dil ile yapılan zikir vasıtasıyla daimî ve tesirli bir kalp zikrini elde etmektedir.²⁰ Dil ile yapılan zikir, bir şeyi telaffuz etmektir. Kalb ile yapılan zikir ise, zihne bir şeyi getirmektir. Zikrin efdal olanı kalbî ve hafî olanıdır. Bu durumda dil ile zikir, kalbî zikre bir hazırlık teşkil etmektedir.²¹

Kulun, dil zikrini çokça yapmasının gayesi, Allah'ın meşhûd olması içindir. Dil ile yapılan zikir, bu halin elde edilmesine bir vesiledir. Şuhûd hâsıl olduğunda kul, dil ile zikre ihtiyaç duymaz. Çünkü şuhûd hali, şaşkınlık, hayret ve dilsizlik halidir ki, sahibini dil ile zikre ihtiyaç duymaktan kurtarır.²²

Bu ifadelerden şunu anlamaktayız: Dil ile yapılan zikir ön planda görülmekle birlikte esas ve efdal olan, dil ve kalp zikrinin

¹⁵ Ebû Bekir Kelâbâzî, et-Taarruf, haz. Süleyman Uludağ (Doğuş Devrinde Tasavvuf), İstanbul: Dergâh Yay., 1992, s. 154.

¹⁶ H. Kâmil Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000, s. 163-164.

¹⁷ Yılmaz, age, s. 187.

¹⁸ Yapılış şekillerine göre her tarikat âyinine ayrı bir isim verilmektedir. Mevlevîlerin âyinine, semâ; Kâdirîlerin âyinine, devrân; Rıfâî ve Sa'dîlerin âyinine, zikr-i kıyâm; Halvetîlerin âyinine, darb-ı esmâ; Nakşîlerin âyinine, hatm-i hâcegân; Yesevîlerin âyinine, zikr-i erre; Celvetîlerin âyinine, nısf-ı kıyâm; Şâzilîlerin âyinine, hadra denilmektedir. Bk. Yılmaz, age, s. 187.

¹⁹ Demirci, age, s. 36.

²⁰ Kuşeyrî, age, s. 221.

²¹ Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, el-Luma', trc. Hasan Kamil Yılmaz, İslâm Tasavvufu, İstanbul: Altınoluk Yay., 1996, s. 510.

²² Abdulvehhâb eş-Şa'rânî, el-Envâru'l-kudsiyye fî mârifeti kavâidi's-sûfiyye, Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiye, 1992, s. 21.

birlikte yapılmasıdır. Sadece birisi ile yapılacak ise, o zaman efdal olan kalp ile yapılmasıdır. İlk etapta 'dil zikri'nin çokça yapılmasının esas sebebi, sırası ile 'kalp zikri', 'sırr zikri', 'ruh zikri', 'hafî zikri' ve neticede 'zat zikri'nin elde edilerek, bu sayede Allah'ın meşhûd hale gelmesini sağlamaktır. Bu da 'Allah'ı görüyormuşçasına ibâdet etmek' manasına gelen 'ihsân' derecesine ulaşmak demektir. 'Şuhûd' hali de denilen 'ihsân' derecesine ulaşmış bir kimsenin, 'dâimî zikri' elde etmesi nedeniyle, artık dil ile zikretmeye de ihtiyacı kalmamaktadır.

Nitekim Abdurrezzâk Kâşânî'nin "Allah, kulu önce nefis makâmında dil ile zikre, sonra kalp ile zikre, sonra sırrın zikrine, sonra ruhun zikrine, sonra hafînin zikrine, sonra da zâtın zikrine ulaştırmaktadır"²³ sözleri, dil zikrinin, zikir çeşitleri içerisinde en alt derecede bulunduğuna işaret etmektedir.

Bütün bu zikirler iki gruba ayrılmaktadır: 1. Sessiz (hafî) zikir: Kalpten yani tefekkürî olarak yapılan zikir. Nakşibendîliğin zikri gibi. 2. Sesli (cehrî) zikir: Dil ile sesli olarak açıktan yapılan zikir. Kâdirlik, Rifâîlik, Mevlevîlik ve Halvetîlik tarikatlerinin zikirleri gibi.²⁴

İlk zikir telkininin Rasûlullâh (s) tarafından dört arkadaşına (halîfeye) değişik şekillerde yapıldığı ve daha sonraki tarikatlerin de bu zikir çeşitlerini esas aldıkları kabul edilmektedir.²⁵

Tarikatlerin bir kısmı gizli (hafî) zikri, diğer bir kısmı da alenî (cehrî) zikri esas almaktadır. Tarikatlerde hafî zikir, genellikle Hz.

²³ Kâşânî'ye göre zikrin çeşitleri: 1. Dil ile yapılan zikir, 2. Kalp ile yapılan zikir: Bu, fiillerin zikridir. Yâni nimetlerin Allah'tan olduğunun tasavvur edilmesidir. 3. Sırrın zikri: Bu, fiilleri ayânen; sıfat tecellîsi ilimlerini ise, keşfen görmektir. 4. Ruhun zikri: Bu, zât nûrunu mülâhaza ile birlikte, sıfat tecellîsinin nûrlarını müşâhede etmektir. 5. Hafînin zikri: Bu, isneyniyetin (ikilik) devamıyla birlikte, zâtın cemâlini müşâhede etmektir. 6. Zâtın zikri: Bu, geri kalan her şeyin ortadan kalkmasıyla oluşan zatî şuhûttur. Necmettin Ergül, Kâşânî ve hakâiku't-te'vîl fî dekâiki't-tenzîl Adlı Eserinin 1.Cildinin Tahkîk ve Tahrîci, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 2003, I, 202; II, 217.

²⁴ Bk. Mehmet Demirci, age, s. 36-37; Cebecioğlu, age, s. 730.

²⁵ Bu zikir telkinleri dört çeşittir:

a.Sıddıkiyye: Rasûlullah (s)'ın, Mekke'den Medîne'ye hicreti esnasında kendisi uylukları üzerine oturmuş olduğu halde, bağdaş kurmuş olan Hz. Ebû Bekr'in kulağına üç defa telkin ettiği kalbî zikirdir. İşte hafî zikir buradan doğmuştur.

b.Kübreviyye: Hz. Peygamber (s)'in, Hz. Ömer'e hicretten evvel müslüman olduğu sırada kucaklaştığı esnada tevhid kelimesini cehrî olarak telkin ettiği zikirdir. Hz. Ömer o esnada ayakta duramayıp oturduğundan, Kübrevîler de bağdaş kurarak zikrederler.

c.Nurbahşiyye: Rasûlullah (s)'ın Hz. Osmân'a telkin ettiği harfsiz ve sessiz kalbî zikirdir.

d.Cehriyye: Rasûlullah (s)'ın Hz. Ali'yi dizüstü oturtup, gözlerini yumdurarak 'lâ ilâhe illallah' cümlesini üç defa söylemesi, Hz. Ali'nin de üç defa tekrar etmesi şeklindeki cehrî zikirdir. Bk. Mehmed Ali Aynî, İslâm Tasavvuf Tarihi, İstanbul: Akabe Yay., 1985, s. 65-67.

Ebû Bekir (ra) kanalıyla gelen Sıddıkî meşreplerin; cehrî zikir de Hz. Ali (ra) kanalıyla gelen Haydarî meşreplerin yöntemi olmuştur.²⁶

Ayrıca zikrin, lafızları itibariyle de 'tevhid', 'lafza-i celâl' ve 'esmâ' gibi çeşitleri bulunmaktadır.²⁷

c. Vird

Vird, sözlükte, gelmek ve ulaşmak, çeşmeye varmak, her zaman gidilen su veya yer, akan su, dere, sudan dönmek, suya gelen topluluk veya develer ve Kur'ân'dan bir cüz, belirli dua veya zikirleri günlük periyodlarla yapmak gibi çeşitli anlamlar içeren bir kelimedir.²⁸

Istılâhta ise, Allah'ın, dostlarının kalbine ithaf ettiği ilâhî esintiler mânasına gelmektedir. Kalbe gelen bu ilâhî esintiler, müride kuvvet kazandırabileceği gibi, onu dehşete düşürebilir veya hiçbir şey hissedemez duruma da getirebilir. Bu ilham ânidir ve sahibinde dâimî değildir.²⁹

'Vird' kelimesi, sûfiyyûn tarafından, şeyhin müridine, sabah ve akşam namazından sonra okumasını emrettiği ezkâra verilen isim olarak kullanılmaktadır.³⁰ Vird, muayyen zamanlarda, muayyen miktarda, muayyen duaların, zikir olmak üzere muntazam biçimde okunması şeklinde de tarif edilmektedir.³¹

Vird, esasen müridin günlük olarak yapmakla yükümlü olduğu kendisine mahsus zikir dersidir. İlk sûfler tarafından her gün okunan belirli ayetlere vird ismi verilmiştir. Ancak sonraki tarikatlar döneminde tarikat şeyhleri tarafından tertip edilen dua ve zikirlerle de, vird veya bu kelimenin çoğulu olan evrâd denilmiştir.

Vird, ekseriyetle kalbi tezkiye ederek, manevî terakkî elde etmek ve bu sayede Hakk'a kurbiyet kesbetmek üzere okunmaktadır. Vird sayesinde vecd elde edilmektedir. Bu nedenle tasavvufta "virdi olmayanın vâridi olmaz" denilmiştir. Vird ve zikrin, imanı kuvvetlendirdiği bilinmektedir. Efendimiz (s)'in hem kendisinin zikir ve dua ile iştigal etmiş olması, hem de çeşitli vesileler ile bizlere tavsiyede bulunması, zikir ve virdin önemini göstermektedir.

²⁶ Yılmaz, age, s. 164.

²⁷ Yılmaz, age, s. 164.

²⁸ Asım Efendi, age, II., 52; Cebecioğlu, age, s. 702.

²⁹ Ebu'l-Abbas İbn Acîbe, İkâzu'l-himem fi şerhi'l-hikem, Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiye, 1996, s. 103.

³⁰ İsâ, age, s. 226.

³¹ Ferîduddîn Attâr, Tezkiretu'l-evliyâ, haz. S. Uludağ, İstanbul: Erdem Yay., 1991, s. 839.

B. Kûtu'l-kulûb'ta Zikir ve Vird

a. Zikir

Ebû Tâlib el-Mekkî, her ne kadar, dil ile yapılan zikir ve tesbihleri düzenli bir şekilde taksim ederek, teferruâtli bir biçimde zikretse de, O, zikri daha çok kalbî ve mânevî mânada ele almakta ve tefekkür temeline oturtmaktadır.

O'na göre, müridin Kur'ân okuması, zikirdir. Hamd, senâ ve tesbihle meşgul olması, zikiridir. Allah'ın azamet ve nimetlerini, umduğu ve ummadığı bir şekilde, bildiği ve bilmediği hususlarda, nimet ve ihsanlarının devamlılığını düşünmesi, zikirdir. Zâhirî ve bâtinî nimetlere karşı şükürün eksikliğini, nimete karşı şükre devam hususunu, Allah'ın emrettiği hüsn-ü taatı yerine getirmekten âciz oluşunu düşünmesi, zikirdir. İleride yapacağı, üzerine vâcip olan farz ve menduplar hakkında düşünmesi, zikirdir. Allah'ın kendisini kesif bir şekilde örtmesini, latîf sanatını, kendisine olan gizli lutuflarını, bilerek ve bilmeyerek işlediği küçük günahları ve sâlih amel işlemeden geçirdiği vakitleri düşünmesi, zikirdir. Allah'ın mülk âlemindeki hâkimiyetini, melekût âlemindeki kudretini, her iki âlemdeki âyet ve nimetlerini düşünmesi, zikirdir. Allah'ın kullarına verdiği cezaları, mülk ve melekûtteki zâhirî ve bâtinî musibetlerini düşünmesi de bir zikirdir.³²

O'na göre yukarıda sayılan bütün ameller, zikir olarak kabul edilmektedir. Bu durumda zikir, Allah'ın zât ve sıfatlarını, kâinatı ve mahlûkatı, Allah'ın esmâ ve sıfatlarının eşyadaki tecelliyâtını müşâhedeye ve tefekküre vesile olmaktadır.

Nitekim Abdukâdir Îsâ, sûfnin gafletten uyanmadığı takdirde, yaratılış gayesi olan "marifetullah"a ulaştırılan sulûkun menzillerini kat etme imkânını bulamayacağını, ayrıca kişinin ancak zikirle uyanabileceğini, gafletin ise kalbin uykusu veya ölümü olduğunu ifade etmektedir.³³

İbn Atâullâh el-İskenderî bu konuda şunları söylemektedir:

"Kalbin Allah'la beraber olmamasından dolayı zikri bırakma. Çünkü zikrin olmayışından doğan gaflet, varlığından doğan gafletten daha şiddetlidir".³⁴

Bu ifadelerden şunu anlamaktayız: İnsan, zikir halinde bile gaflete dalıp, Allah'ı unutabilir. Gaflete düşülmemesi için, zikir

³² Ebû Tâlib el-Mekkî, Kûtu'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfi tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd, Beyrut: Dâru Sâdir, 1995, I, 32.

³³ Îsâ, age, s. 130-131.

³⁴ İbn Acîbe, age, s. 97.

anında mutlaka tefekkür edilmesi gerekmektedir. Nitekim Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre zikir, insanı tefekküre sevk etmekte, tefekkür ise, Allah'tan korkmaya götürmektedir.³⁵ Buna göre, sûfinin havf halini elde etme vasıtalarından biri de zikirdir, denilebilir. Havf, Allah'tan kendi nefsi için değil, Allah'ı tâzim için korkmaktır.³⁶

Ebû Tâlib el-Mekkî zikri, bizzât ibadet olarak kabul etmekte ve halis bir ubûdiyet olarak tarif etmektedir.³⁷

O'na göre zikir, müşâhedeye götüren unsurlardan biri olarak görülmektedir. Çünkü o zikrin, kuvvetlendiğinde müşâhedeye dönüşeceğini ifade etmektedir.³⁸ Müşâhede ise, Hakk'ı kalp gözü ile şüphesiz bir şekilde görmektir.³⁹

Sûfi, zikir ve tefekkürde ilerledikçe ve her anında Allah'ı düşündükçe, müşâhede halini kazanmaktadır. Ebû Tâlib el-Mekkî, müşâhedenin ancak "yakîn"den meydana geleceğini; "yakîn" in ise, imanın çokluğu, ruhu ve müminin sanatı olduğunu beyan etmektedir.⁴⁰

Her halinde mütemâdiyen Allah'ı zikreden sûfi, sonunda 'yakîn' sahibi olmakta, yani zikirden aldığı zevk ve vecd ile beşeriyetten sıyrılarak Allah'ı yakînen tanımaktadır. Elde ettiği bu 'yakîn' halinden de 'müşâhede', yani Allah'ı kalp gözü ile görme hali meydana gelmektedir.

Bir kısım âlimler, "Bir saat (müddet) tefekkür, bir sene (nâfile) ibadetten daha hayırlıdır"⁴¹ hadis-i şerîfinin yorumunda, "buradaki tefekkür, (bir şeyden çekip bir şeye) götüren tefekkürdür. Çirkin olandan, güzele; arzu ve hırstan, kanâat ve zühde sevk eden bir tefekkürdür" derler. Bu tefekkürün, 'müşâhede' ve 'takvâ' bildiren, 'zikir' ve 'hidayet' meydana getiren bir tefekkür olduğu da söylenmektedir.⁴²

Müellif, bir yıllık nâfile ibadetten daha hayırlı olan bu tefekkürün, basit ve alelâde bir tefekkür olmadığını, aksine bu

³⁵ Mekkî, age, I, 32.

³⁶ Enver Fuâd Ebî Huzâm, Mu'cemu'l-mustalahâti's-sûfiye, Beyrut: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, I. bs., 1993, s. 82.

³⁷ Mekkî, age, I, 32.

³⁸ Mekkî, age, I, 32.

³⁹ Tehânevî, age, IV, 102.

⁴⁰ Mekkî, age, I, s. 33; 'Yakîn', zevk ve vecd ile beşeriyet örtüsünün kalkması halinde 'mûkin'de hakikat nûrunun zuhûrudur. Bk. Ebî Huzâm, age, s. 190.

⁴¹ İsmâîl b. Muhammed el-Aclûnî, Keşfu'l-hafâ ve müzîlû'l-İlbâs ammâ iştehere mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs, Beyrut: Müesseset-ü Menâhili'l-İrfân, ts./ Dımaşk: Mektebetü'l-Gazzâlî, ts., I, 310.

⁴² Mekkî, Kütu'l-kulûb, I, 32

teekkürün 'müşâhede', 'takvâ', 'zikir' ve 'hidayet' doğuran bir tefekkür olduğunu da vurgulamaktadır.

Zikir sûffiyi, tefekküre sevkettirir. Tefekkür halini kazanan sûffî, zamanla takvâ, şükür ve müşâhede hallerine sahip olmakta; bu halleri elde eden bir sûffî ise, neticede hidayete ulaşmaktadır.

Nitekim Ebû Tâlib el-Mekkî, zikrin 'tefekür'e, 'takvâ'ya, 'şükr'e, 'müşâhede'ye ve 'hidayet'e vesile olduğunu; zikir ve tefekkürden uzak duranların ve hakâiki dinlemeye tahammülü olmayanların ise, âkıbetlerinin hüsrana olacağını bildirmektedir.⁴³

Zikir ve fikrin âbidlerin en faziletli ibadetlerinden birisi olduğunu ifade eden müellif zikri, Allah'a giden muhtasar bir yol olarak görmektedir.⁴⁴

O'na göre müridin, iyi niyet beslemesi, zikirdir. Mürid'in Allah, mahlûkat ve kendisi arasındaki konularda her şeyin güzel olan yönüne niyet etmesi, zikirdir. Allah'tan afv dilemesi, geçmişte yaptıklarına ve gelecekte yapacağı şeylere yeniden tevbe etmesi, zikirdir. Allah'a kendisini bütün menhiyâttan koruması için gizlice, ürpererek, huşû ve ihlâsla dua etmesi, zikirdir. Allah'tan kendisini sâlih amele muvaffak kılmasını, faziletli lutûflarda bulunmasını istemesi, iyiyi ve hayrı konuşması, kardeşini hayır ile Allah'a götürmesi ve ilim yönünden daha aşağıda olanlara bir şeyler öğretmesi birer zikirdir.⁴⁵

Ebû Tâlib El-Mekkî, kendisine veya başkasına yararı olan farz veya mendup bir iyilik yapmayı veya takvâyâ yardımcı olmayı; Allah'a yaklaştırmayı, dünyadan uzaklaştıran bir ilim öğrenmeyi veya dinlemeyi; ilimlerine güvenilen ve Allah'ı bilen âlimlere yönelmeyi de zikir olarak kabul etmektedir.⁴⁶

Müellif'in, zikri geniş bir alana yayarak, ilim öğrenmeyi, ilim adamlarına yaklaşmayı, hatta başkalarına faydalı olan işlerle uğraşmayı da zikir şumûlünde mütalaa etmiş olması, bütün bu ameliyeleri, bedenî ve lisanî birer zikir olarak kabul ettiğini göstermektedir. Bu da nasıl lisanî zikir, kalbî zikrin elde edilmesine bir vesile olmakta ise, lisanî zikir sayılan bedenî faaliyetler de, kalbî zikir kapsamında kabul edilen manevî faaliyetlerin tahakkuku için birer vesile oldukları manasına gelmektedir.

⁴³ Mekkî, age, I, 33.

⁴⁴ Mekkî, age, I, 33.

⁴⁵ Mekkî, Kütü'l-kulûb, I, 33.

⁴⁶ Mekkî, age, I, 36.

Ebû Tâlib el-Mekkî'nin zikir kavramını, diğer klasik tasavvuf eserlerinden farklı olarak, nâfile ibadetlerin neredeyse bütünüyle ilişkilendirerek en geniş manada ele almış olması, onun kapsamlı ve sistematik düşünme yeteneğine de işaret etmektedir.

b. Zikrin Zamanı

Kuşeyrî *Risâle*'sinde, zikrin herhangi bir vakitle sınırlandırılmadığını, kulun her vakit farz veya nâfile ibadetle memur olduğunu, namazın en faziletli ibadet olmasına ve belirli vakitlerde kılınmasına rağmen, zikrin belli bir vaktinin olmadığını ifade etmektedir.⁴⁷

Ebû Tâlib el-Mekkî gündüz için yedi, gece için de beş zikir ve vird zamanı belirlemekte ve özellikle de seher vakitlerinde zikir ve tefekkürle meşgul olunmasını tenbih etmektedir. Meselâ o, sabah namazından Güneş doğuncaya kadar geçen süre içerisinde yapılan zikrin ehemmiyetine dikkat çekmekte; ilim öğrenmek veya yararlı bir işte bulunmak gibi bir vazife yoksa, bu saatlerde mutlaka muhtelif ezkâr ile Allah'ın zikredilmesini veya tefekkürde bulunulmasını istemektedir.⁴⁸ Ancak bu, söz konusu vakitlerin dışında zikrin mümkün olmayacağı anlamına gelmemektedir.

Kalp ve dil ile yapılan ibadetlerin, herhangi bir vakitle sınırlandırılması mümkün değildir. Bilakis zâkirler ayakta, oturarak ve yatarak, her halde Mâbud ve Mahbûblarını zikretmekle memurdurlar.⁴⁹

Müellif ilim öğrenmeyi ve öğretmeyi, tefekkürü ve başkalarına faydalı olmayı, Allah için yapılan birer amel olarak kabul ettiğinden, zikir kapsamında mütalaa etmektedir. İlim öğrenmenin, tefekkür etmenin ve başkalarına faydalı iş yapmanın, herhangi bir vakitle sınırlandırılmayacağı dikkate alındığında, zikrin de belirli bir zamana tahsis edilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Nitekim ârifler, virdlerini vakitlere ayırmadıkları gibi vakitleri de virdler için taksim etmemişlerdir. Bilakis, onlar dünyevî

⁴⁷ Kuşeyrî, age, s. 222.

⁴⁸ Mekkî, age, I, 37; Mekkî bu konuda iki hadis zikretmektedir: Rasûlullah (s) "Mescitte oturup, sabah namazından güneşin doğmasına kadar, Allah'ı zikretmem, dört köleyi âzâd etmemden daha sevimlidir" buyurmaktadır. Bk. Süleyman b. Eşâ's Ebû Dâvud, Sünen-u Ebî Dâvud, Kütüb-ü Sitte ve Şerhleri, İstanbul: Dâru'd-Da've ve Dâru's-Sahnûn, 1992, "İlm", 13, (IV, 73-74), h.no: 3667.

⁴⁹ Hilmî b. Muhammed b. İsmâîl, İm'ânu'l-fikr fî fedâilî'z-zikir, İskenderiye: Dâru'l-İman, ts., s. 17.

ihtiyaçlarını zaruret derecesine düşürerek, Rabb'leri için, tek bir vird esas almışlardır.⁵⁰

Bu durumda zikir ve virdlerde esas gayenin, müridin bütün gününü zikir, tefekkür ve ibadetle geçirmesini sağlamak olduğu ortaya çıkmaktadır.

c. Zikrin Mekânı

Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre, zikrin riya ve gösterişten uzak, ihlâslı bir şekilde yapılması esastır. Çünkü o, malayanî konuşmalar, şüpheli sözler, dünyayı hatırlatıp, zikirden alıkoyan çirkin şeylere bulaşmak, insanlara tasannu' ve tezeyyün gibi fitnelere girme korkusu yoksa ve ihlâslı bir şekilde sadece Mevlâ ile meşgûl olunabilecek ise, umuma açık bir mescitte zikredilebileceğini söylemektedir.⁵¹

O'na göre mürid, hususî halvetgâhında zikredebileceği gibi, şüpheli ve boş sözler, dünyevî ve malayanî çirkin işler, insanlara karşı yapmacık ve göstermelik fiiliyatın olmadığı ve hulûs-u kalp ile Allah'a yönelme imkânının bulunduğu umûma açık mescidlerde de zikredebilmektedir.

Müellif'in zikir mekanı için sıraladığı şartların ekseriyetinin, umuma kapalı ve hâlî mekanlarda gerçekleşebileceği dikkate alındığında, ona göre zikir için en uygun mekanların sessiz, ıssız ve husûsî mekanlar olabileceği de anlaşılmaktadır.

d. Zikrin Faziletleri

Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre zikir, ibadetlerin bir fihristesi, özü ve esasıdır. Zikir, gayb âlemlerini müşâhede ve yakîn mânalarından ibaret olan bütün kalp amellerini câmî bir isimdir. Şükür de aynı şekilde, İslâmî hükümlerden ibaret, beden bütünü için kullanılmaktadır. Bunlar kulun amelinin tamamı, hizmetinin aslı ve özüdür.⁵²

Müellif'e göre zikir, insanın mânevî ve kalbî faaliyetlerini ifade etmekte; şükür ise, insanın bedenî ve maddî ubûdiyetini ifade etmektedir. Zikir ve tesbih, kalp ve beden bütünü tasarruflarında düzenli olarak bulunmaktadır.⁵³

Ebû Tâlib El-Mekkî'ye göre insanın kalp ve bedeni, lisân-ı hal ile düzenli olarak Allah'ı zikir ve tesbih etmektedir. İnsanın maddî ve mânevî uzuv ve latîfeleri incelendiğinde, kuvvet ve kudretinin

⁵⁰ Mekkî, Kütü'l-kulûb, I, 174.

⁵¹ Mekkî, age, I, 36.

⁵² Mekkî, Kütü'l-kulûb, I, 41.

⁵³ Mekkî, age, I, 41.

üstünde, hârikulâde vazifeler ifâ ettikleri görülmektedir. Bu icraatlar, onların hal dili ile yapmış oldukları zikirlerdir. Hayat sahibi mümin, gaflet içinde, Rabb'inden yüz çevirirken, ölü eşyanın, Rabb'ine secde edip, zikretmesi ne kadar çirkindir!⁵⁴

Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre, cansız ve camid mahlûkat, Allah'ı tanıyıp, O'na itaat ve kulluk ederlerken, akıl ve şuûr sahibi insanın, O'nu tanımaması ve O'na itaat etmemesi, büyük bir çirkinliktir.

Her mahlûk, muhtelif dillerle Allah'ın varlığını ve birliğini dile getirmekte ve kâinata ilân etmektedir. Bundan dolayı Ebû Tâlib el-Mekkî, kâinatın yaratılış sebebi olan insanın, zikir ve tesbihten uzak durmasını bir kayıp ve kusur olarak telakki etmekte ve muhabbet bahsini işlerken, muhabbetin alâmetinin, Habîb'i çok zikretmek olduğunu ifade etmektedir.⁵⁵ O'na göre zikir, Mevlâ'nın abdine olan muhabbetinin delili ve Allah'ın mahlûkatına verdiği en faziletli nimetlerinden biridir.⁵⁶

e. Vird

Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre vird, 'istiğfar', 'Nebî (s)'ye salât' ve 'Kelîme-i tevhîd' gibi şer'an matlûb olan zikir sigalarını ihtiva etmekte olup, kula devamlı vârid olan, gece veya gündüzün bir kısmına verilen isimdir.⁵⁷

Müridin, bu vakti Allah'a yaklaşmak için, âhirette kendisine faydalı olacak zikir ve taatle geçirmesi gerekmektedir. Gece veya gündüz, herhangi bir vakitte sûfinin yapmış olduğu bu zikir ve taat de, bir virdir.⁵⁸

O'na göre, bir müridin her gün (gece/gündüz) için bir tesbih virdinin olması müstehaptır. Bunun en azı, hadislerde beyan edilen muhtelif ezkârdan oluşan dokuz yüz adettir.⁵⁹

Müellif, Sahâbe içerisinde virdi, her gün oniki bin; tâbiûn içerisinde ise, otuz bin tesbih olanların bulunduğunu bildirmektedir.⁶⁰

Ebû Tâlib El-Mekkî'ye göre müridin, namaz virdlerinin bulunması da güzel kabul edilmektedir. Tâbiûn içerisinde her gün virdi, 300 veya 400 rek'at olanlar olduğu gibi, yine onlar arasında

⁵⁴ Mekkî, age, I, 41.

⁵⁵ Mekkî, Kütü'l-kulûb, II, 100.

⁵⁶ Mekkî, age, II, 100.

⁵⁷ Mekkî, age, I, 174.

⁵⁸ Mekkî, age, I, 174.

⁵⁹ Mekkî, age, I, 89.

⁶⁰ Mekkî, age, I, 89.

virdi, 600 rek'attan 1000 rek'ata kadar olanlar da vardı. Bunlardan rivayet edilen en az vird, günde 100 rek'attir.⁶¹

Dört rek'at namaz, Kur'ân'dan bir miktar sûre okumak, iyilik veya takvâya yardımcı olmaya çalışmak, Müellif'e göre en kolay virdlerdir.⁶²

Belli bir vakitte okunan Kur'ân hiziplerinden bir hizip de, vird olarak isimlendirilmektedir. Bir kısım âbidler, Kur'ân cüzlerini, bir kısmı, rukû adetlerini vird edinirlerken, ulemâ ise, gece ve gündüzün bir kısım vakitlerini vird edinmektedirler.⁶³

Müellif, müridin bir vakti, Kur'ân okuyarak, namaz kılarak, tefekkürde bulunarak veya şuhûd ile geçirmesi halinde, bu vaktin, o müridin virdi olmuş olacağını belirtmektedir.⁶⁴

f. Gündüz Virdleri

Ebû Tâlib el-Mekkîye göre gündüz virdleri yedi vakittir:

Birinci vird, ikinci fecrin (feci-i sâdık) doğuşundan güneşin doğuşuna kadar olan zamandır.⁶⁵

Kul, bu vakitte fitneye girmekten, kendisini ilgilendirmeyen konuşmalardan, şüpheli söz dinlemekten, çirkin veya Allah'ı zikre mâni yada dünyayı hatırlatan şeylere bakmaktan emin olduğu taktirde, insanlara karşı süslenme ve gösteriş yapma gibi tehlikelere düşmekten de emin olur ve başkasından yüz çevirerek, Mevlâsı ile ihlâslı bir şekilde meşgul olmak nimetine kavuşmuş olur.⁶⁶

Müellif'e göre kulun, bu vakitteki evrâdını, cami içerisinde namaz kıldığı yerde yapması daha faziletlidir.

O, kulun yukarıda zikredilen fitneden emin olmaması, sevmediği veya kendisini takiyye ve riyaya zorlayacak biriyle karşılaşarak, tehlikeye düşmekten korkması, yahut kendisini ilgilendirmeyen sözlerden veya çirkin bulduğu şeyleri dinlemekten endişe etmesi halinde, şayet sabah namazını kılmış ise, namaz kıldığı yerde, ayağa kalkmadan, dizini kırarak, on defa aşağıdaki virdi okuduktan sonra evine veya halvete girdiği mekânına dönmesini istemektedir:⁶⁷

⁶¹ Mekkî, age, I, 89-90.

⁶² Mekkî, age, I, 174.

⁶³ Mekkî, Kütü'l-kulûb, I, 174.

⁶⁴ Mekkî, age, I, 174.

⁶⁵ Bu vakit Allah'ın üzerine yemin ettiği vakittir. "Soluk almaya (ağarmaya) başladığında Sabah'a (yemin ederim)" Tekvîr, 81/18.

⁶⁶ Mekkî, age, I, 35-36.

⁶⁷ Mekkî, age, I, 36.

“Tek Allah'tan başka ilah yoktur. O'nun ortağı da yoktur. Mülk ve hamd O'nundur. Can veren de can alan da O'dur. Hayır, O'nun elindedir ve O her şeye kâdirdir”.

Daha sonra müridin konuşmadan, onbir defa 'İhlâs' sûresini okuması, virdinin kalan kısmını ise, evinde veya halvetgâhında tamamlaması gerekmektedir. Bunları Kible'ye yönelmiş olarak yapması, kendisi için daha faziletli ve kalbi için de daha etkilidir.⁶⁸

Ebû Tâlib El-Mekkî, Güneş'in yükselip beyazlaştığında kulun, sekiz (8) rek'at kuşluk namazı kılması gerektiğini belirtmektedir.⁶⁹

Müellife göre kul, hasta ziyareti, cenaze teşyîi, iyilik ve takvâ hususunda yardıma koşmak, ihtiyacı olanın ihtiyacını gidermek, yapılması gerekli bir görevi ifâ etmek ve kendisine yönelik bir faydayı değerlendirmek gibi faaliyetler varsa, bunları yapmalıdır. Şayet kendisini Allah'a yaklaştıracak bunlara benzer bir faaliyeti yoksa, bu takdirde nâfile namaz kılmalı, Kur'ân okumalı, farz veya mendup zikirleri yapmalı, geçmiş hayatına ilişkin nefis muhasebesi veya muâhezesinde bulunmalı ve gelecekte yapacağı işler için bundan sonuç çıkarmalı veya her halinde Rabb'ini murâkabe etmelidir.⁷⁰

İkinci vird, Allah'ın üzerine yemin ettiği yükselen kuşluk vaktidir.⁷¹ Kuşluk namazının bu vakitte kılınması, daha faziletli kabul edilmektedir. Kul, bu namazdan sonra geçimle ilgili işlere başlamalı; şayet geçim ihtiyacından dolayı ticâret yapıyorsa, bunu doğru bir şekilde yapmalı; sanâatla uğraşıyorsa, bunu da samimiyetle yapmalıdır. Şayet geçim için bu tür işlere ihtiyaç duymuyor ise, bu takdirde eldekilerle yetinmelidir. Bu zaman diliminde kulun en alt derecede yapacağı iş, susması veya uyumasıdır.⁷²

Üçüncü vird, kuşluk vaktinden, güneşin zevâline kadar süren ve kulun, geçim için çalıştığı vakittir. Kulun, bu vakit girmeden önce namaz için abdest alması gerekmektedir. Bu hazırlık, müstehab olup, aynı zamanda namaza dikkat ve namazı ikâme etmeyi (vaktinde ve şartlarına uyarak tâdil-i erkân ile kılmayı) de sağlamaktadır.⁷³

⁶⁸ Mekkî, age, I, 36.

⁶⁹ Müellif bu vaktin, Allah'ın Kur'ân'da zikrettiği vakit olduğuna da işâret etmektedir. “Akşamleyin ve kuşluk vakti tesbih ederlerdi” Bk. Sâd, 38/18.

⁷⁰ Mekkî, age, I, 37.

⁷¹ “Kuşluk vakti üzerine yemin ederim ki” Bk. Duhâ, 93/1.

⁷² Bu iki fiil içerisinde, günahlardan ve halkla irtibâttan uzak durmak bulunmaktadır. Bk. Mekkî, age, I, 38.

⁷³ Mekkî, Kütü'l-kulûb, I, 38.

Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre kulun, eğer günün bu kısmında yeterli rızık kazanmış ise, çarşığı terk ederek evine gitmesi veya camide oturması ve orada âhireti için azık hazırlayarak, Rabb'ine hizmetle uğraşması gerekmektedir.⁷⁴

Dördüncü vird, Güneşin zevâle erdiği zamandır. Bu vakitte zâkirlere ve namaz kılanlara gökyüzünün kapıları açılmakta, müminlerin dualarına da icâbet edilmektedir.⁷⁵

Bu virdde sâdece Kur'ân okuma, tesbih ve tefekkür bulunmaktadır. Kul, zevâlden sonra, 'Bakara' sûresinden bir miktar veya iki yüz âyetli sûrelerden iki, yahut dört adet 'mesânî' yani yüzden az âyeti bulunan bir sûreyi, güzelce ve uzatarak okuduğu dört rek'at namaz kılmalı ve bu rek'atler arasında da selâm vermemelidir.⁷⁶

Güneş, gökyüzünün ortasına yerleştiğinde kul, namaz kılmaktan sakınmalıdır. Çünkü bu vakit, Allah Rasûlu (s)'nün namaz kılmayı yasakladığı beş vakitten (kerâhet vakitlerinden) biridir.⁷⁷

O'na göre kulun, ezan ile ikamet arasındaki zamanı rukû ile ihya etmesi, daha güzeldir. Çünkü bu vakit, dualara icâbet edildiği, gökyüzü kapılarının açıldığı ve amellerin tezkiye edildiği bir saattir. Gündüz vakitlerinin en faziletlisi, farz namazların vakitleridir.⁷⁸

Bu vakitte virdini okuyamamış olan kulun, 'Bakara' ve 'Âl-i İmrân' sûrelerinin sonu ve muhtelif sûrelerden seçilen ve içinde dua bulunan iki veya üç âyeti nâfile olarak okuması müstehabtır.⁷⁹

Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre kul, daha sonra öğle namazını cemaatla kılmalı ve öğle namazının farzından önce ve sonra dörder rek'at ve akabinde iki rek'at sünnet namazlarını da asla terk etmemelidir.⁸⁰

⁷⁴ Mekkî, age, I, 39.

⁷⁵ Mekkî, age, I, 39.

⁷⁶ Bu namaz, gündüz namazları içinde tek selâmlı olan dört rek'atlı tek namazdır. Bk. Mekkî, age, I, 39.

⁷⁷ Diğer dört vakit ise, 1. Güneş'in doğuşundan, bakanın gözünde, iki mızrak boyu kadar yükselmesine kadar geçen süre, 2. Yavaş yavaş batmaya yüz tuttuğu vakitten, batmaya kadar geçen süre, 3. Sabah namazı sonrasında vakit, 4. İkinci namazı sonrasında vakittir. Bk. Mekkî, age, I, 39.

⁷⁸ Mekkî, age, I, 39.

⁷⁹ Muhtelif sûrelerden seçilen iki veya üç âyete örnek, A'râf, 7/155, Âl-i İmrân, 3/8 ve Mümtehine, 60/4; Eğer kul, tilâvet, dua, salât, tâzim ve Allah'ı, isimleri ile birlikte medhetmek için, 'Hadîd' sûresinin başı, 'Haşr' sûresinin sonu, 'Âyetü'l-Kürsî' ve 'İhlâs' sûresi gibi içinde ta'zîm, tesbih ve Allah'ın güzel isimleri bulunan âyetleri okursa, güzel olur. Bk. Mekkî, age, I, 39-40.

⁸⁰ Mekkî, age, I, 40.

Bu dördüncü vird, virdlerin en kısa ve en faziletli olanıdır. Kul, şayet zevâl vaktinden önce uyumuşsa, bu vird vaktinde uyumamalıdır. Kulun geceyi uykusuz geçirmediği günlerde, gündüz uykusu mekruh olduğu gibi, bir günde iki kez uyuması da mekruhtur.⁸¹

Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre, kuşluk vakti ile güneşin zevâli arasında yer alan üçüncü virdin ihyası, kula kaçırdığı gece ibadetinin sevabından daha çok fazilet kazandırmaktadır.⁸²

“İbret almak veya şükretmek isteyen kimseler için gece ile gündüzü birbiri ardınca getiren de O'dur”.⁸³ Yani O, bu iki vakti ard arda getirmektedir. Böylece gece ve gündüz üstünlük hususunda birbirlerini takip etmekte, biri diğerine halef olmaktadır. Bu âyet-i kerîmede iki husus bulunmaktadır.

Birinci husus: Gece yapacağı bir ibadeti kaçırın kimse, onu gündüz bu iki vird esnasında yaparak, gece sevabını kazanmaktadır. Bu virdlerden biri, kuşluk vakti ile zevâl vakti arası; diğeri ise, öğle ile ikindi arasıdır.⁸⁴

İkinci husus: Gündüz tamamen gecenin takipçisi/halefidir. Gece ibadetinden herhangi bir şey kaçırın kulun, gündüz onu kazâ etme imkânı bulunmakta, böylece bu ibadet, gece ibadeti yerine geçmektedir. Aynı şekilde gündüz ibadetlerinden bir şeyi kaçırın da onu gece esnasında kazâ edebilmektedir.⁸⁵

Beşinci vird, iki asır/asreyn/ikindi ve sabah namazları⁸⁶ arasında yer alan ve virdlerin en uzununu ve ibadet için en faydalı olanıdır.⁸⁷ Allah, “Göklerde ve yerde bulunanlar da onların gölgeleri de sabah akşam ister istemez sâdece Allah'a secde ederler”⁸⁸ buyurmaktadır. Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre ölü eşya, Allah için secde edip O'nu zikrederken, yaşayan bir müminin gaflete düşerek Rabb'ini anmaktan yüz çevirmesi ne kadar da çirkindir.⁸⁹

⁸¹ Mekkî, age, I, 40.

⁸² Çünkü insanlar bu iki vakitte de dünya talebi ve hevâya hizmet ile uğraşmaktadırlar. Rabb'ine karşı uyanık bir kalp, bu iki vakitte 'mâsivâ'dan uzaklaşarak, sükûnete ermekte, âbid ise, amelinin tadını almakta, Allah'a yönelme ve “mâsivâ”dan uzak durmanın lezzetini tadmakta ve halktan uzaklaşarak, Hâlık'la meşgul olmasından dolayı da daha yüksek derece ve bereket sahibi olmaktadır. Bk. Mekkî, age, I, 40.

⁸³ Furkân, 25/62.

⁸⁴ Mekkî, age, I, 41.

⁸⁵ Mekkî, Kütü'l-kulûb, I, 41.

⁸⁶ Güneşin doğuşundan ve batışından önceki namazlar, yani ikindi namazı ile sabah namazı mânasına gelmektedir. Bk. Ebû Dâvud, age, “Salât”, 9, (I, 298-299), h.no: 428.

⁸⁷ Mekkî, age, I, 41.

⁸⁸ Ra'd, 13/15.

⁸⁹ Mekkî, age, I, 41.

Altıncı vird, kulun, mescide girdiği ve Allah'ın üzerine yemin ettiği ikinci vaktidir.⁹⁰

Bu virdde, ezan ile ikamet arasında kılınan dört rek'atlık sünnet namazı dışında başka namaz yoktur.⁹¹

Yedinci vird, Güneşin sararıp harareti gittiği, duvarların çevresine ve ağaçların tepelerine yükselerek, doğduğu andaki duruma döndüğü vakittir.⁹² Bu vakit, güneş batıncaya kadar, tesbih, zikir, Kur'ân tilâveti ve istiğfar vaktidir.⁹³

Şayet kul, "Hayy ve Kayyûm olan Allah'tan mağfiret talep ediyorum ve O'ndan tevbe istiyorum. Azîm olan Allah'ı hamd ederek tesbih ederim" derse daha güzel olur.⁹⁴

En faziletli olan, kulun, Kur'ân'da olduğu gibi Allah'ın isimleri vasıtasıyla istiğfarda bulunmasıdır.⁹⁵

Bu vird, fazilet hususunda, fecrin doğuşundan güneşin doğuşuna kadarki zamandan ibaret olan birinci vird gibidir. Bu, Allah'ın Zâtı'nı tenzihi zikrettiği akşam vaktidir.⁹⁶

Bu vakit Allah'ın, kullarına kendisini tesbih etmelerini emrettiği günün kısımlarından ikincisidir.⁹⁷

Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre, kulun Güneş batmadan önce 'Şems', 'Leyl' ve 'Muavvizeteyn' sûrelerini okuması ve istiğfar halinde iken üzerine Güneş'in batması müstehaptır.⁹⁸

Nasıl, Güneş doğmadan önce günün evvelinde tesbih, hamd, dua ve zikir müstehap ise, aynı şekilde Güneşin batışından önce bu

⁹⁰ "Asra (yemin ederim ki)" Asr, 103/1. Mekkî'ye göre, âyetin iki anlamından biri, Allah'ın Kur'ân'da belirttiği akşam üzeri vaktidir. Diğeri ise Allah'ın Rûm, 30/18 ve Sâd, 38/18 âyetleriyle kendisine hamd, tesbih ve tenzihte bulunulmasını istediği akşam vaktidir.

⁹¹ Mekkî, age, I, 41.

⁹² Mekkî, age, I, 42.

⁹³ Bu vakitte ve bu vakte benzeyen günün ilk vaktinde söylenecek en faziletli söz: "Günahım için Allah'tan istiğfarda bulunur ve Rabbime hamd ederek O'nu tesbih ederim" denilmesidir. Çünkü Mü'min, 40/55. âyette emir lafzıyla zikredilen istiğfar ve tesbih, burada birlikte yapılmaktadır.

⁹⁴ Mekkî, Kütü'l-kulûb, I, 42.

⁹⁵ "Allah'tan mağfiret talep ediyorum. Gerçekten O affedicidir. Allah'tan mağfiret talep ediyorum. Gerçekten O tevbeleri çokça kabul edendir. Allah'tan mağfiret talep ediyorum. Gerçekten O çok mağfiret edicidir. Çok merhametli ve tevbeleri çok kabul eden Allah'tan mağfiret talep ediyorum. Ey Rabb'im! Mağfiret et ve merhamet et. Sen merhametlilerin en hayırlısıdır. Bizi affet ve bize merhamet et. Sen affedenlerin en hayırlısıdır". Bk. Mekkî, age, I, 42.

⁹⁶ Rûm, 30/17.

⁹⁷ Tâhâ, 20/130.

⁹⁸ Mekkî, age, I, 42.

vird vaktinde de müstehaptır. Çünkü Allah bu iki vakti (sabah ve akşam) birlikte zikretmektedir.⁹⁹

O'na göre kul, bu virdin vaktine girdiği zaman, ilk virdde zikrettiğimiz dua ve tesbihleri tekrar etmeli ve akşam ezanı vaktinde şöyle demelidir:

"Allahım! bu, senin gecenin gelişi, gündüzünün gidişi, Sana dua edenlerin sesleri, namazın için hazır oluşu ve meleklerinin şahit oluşudur. Muhammed (s)'e ve O'nun âline salât et. O'na 'vesîle' ve 'fazîlet' ver ve O'nu, vadettiğin 'Makâm-ı Mahmûd'a gönder". Daha sonra da üç kez şöyle demeli: "Rab olarak Allah'tan, din olarak İslâm'dan, Peygamber olarak Muhammed (s)'den râzı oldum".¹⁰⁰

Ebû Tâlib el-Mekkî bu tesbihin tesir ve faziletinin bulunduğunu belirtmekte ve kulun, aynı tesbihi, sabah ezanını duyduğunda da söylemesi gerektiğini ifade etmektedir. Ancak sabah söylediğinde şöyle demesi gerekmektedir: "Gecenin gidişi ve gündüzünün gelişi...". Esasen bu dua metni, akşam namazı içindir.¹⁰¹

Ebû Tâlib el-Mekkî, Güneş tam olarak perdelenip gizlendiğinde günün yedi virdinin de sona erdiğini ifade etmektedir.¹⁰²

g. Gece Virdleri

Ebû Tâlib el-Mekkî, bir gecede beş vird bulunduğunu ifade etmektedir:

Birinci vird, kulun akşam namazından sonra altı re'kat namaz kılmasıdır. Bu namazın, akşam namazından sonra kimseyle konuşmadan önce kılınması müstehaptır.

Kul, bu namazın ilk iki reka'tında, 'Kâfirûn' ve 'İhlâs' surelerini okumalı, kimseyle konuşmaksızın ve herhangi bir şeyle meşgul olmaksızın hızlı bir şekilde kılmalıdır.¹⁰³

⁹⁹ Taha, 20/130; Mü'min, 40/55; Felak, 113/1-3.

¹⁰⁰ Mekkî, Kütü'l-kulûb, I, 43.

¹⁰¹ Bk. Mekkî, age, I, 43.

¹⁰² Müellif müride şöyle seslenmektedir: "Ey zavallı, bu yedi virdde lehine neler tamâmlandığına, nelerin kaçırıldığına ve aleyhine nelerin yapıldığına bak! Ömründen bir merhale, günlerinden de bir gün daha harcadın. Bu seyrinde merhale kat ederek, ne kadar yol aldın? Bu günden eksilterek, yarının için ne artırdın? Allah Rasûlü (s) şöyle buyurmaktadır: "Sabahleyin yola çıkan iki türlü insan vardır. Kimi nefsi için çıkar ve onu âzâd eder. Kimi de nefsini rehîn alır ve onu yok eder" Ahmed b. Hanbel, Müsnedü İbn Hanbel, Mevsûatü's-sitte, el-Kütübü's-sitte ve şurûhuha, İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı Yay., 1413/1992, III, 221, 399. Yüce Allah da Rasûlü'nün (s) sözünü tasdik ederek, şöyle buyurur: "Sizin çalışmanız, çeşitlidir" Bk. Leyl, 92/4. Allah bu âyetin izâhı hususunda şöyle buyurmuştur: "Her nefis kazandığına karşı bir rehîndir. Ancak amel defterleri sağdan verilenler hâriç" Bk. Müddessir, 74/38-39.

Kul bu iki rek'atı kıldıktan sonra akşam ile yatsı arasında, ikinci şafak kayboluncaya kadar, kendisini zorlamayacak mitarda namaz kılmalıdır. Bu vakitte kılınan namaz, gece saatlerinde kılınan namazdır. Çünkü bu vakit, gecenin ilk saatlerinin başladığı ve Allah'ın Kur'ân'da zikrettiği vakitlerdendir.¹⁰⁴

Ayrıca kul, yatsı namazından önce dört rek'at, sonra iki rek'at, daha sonra dört rek'at namaz kılmalı.¹⁰⁵

Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre kul, şayet bu dört rek'atın ilk rek'atında, 'Âyetü'l-Kürsî' ve onu takip eden iki âyet; ikinci rek'atında, 'Bakara' sûresi'nin son iki âyeti ve ondan önceki bir âyet; üçüncü rek'atında, 'Hadîd' sûresinin ilk altı âyeti; dördüncü rek'atında ise, 'Haşr' sûresinin son iki âyetini okursa, daha güzel ve doğru olur.¹⁰⁶

Eğer kul bu virdde, uyumadan önce bin âyet okursa, fazilette kemale erer, kendisine bir kantar sevap yazılır ve kânitûn/boyun eğenler zümresine dahil edilir. O'na göre en faziletli âyetler, uzun âyetlerdir. Çünkü bunların harf sayısı fazladır. Eğer kul, gevşekliği nedeniyle, kısa âyetler okursa, bu takdirde 'Mülk' sûresinin başından Kur'ân'ın sonuna kadar olan bin âyet sayısına ulaştığı için, aynı fazileti elde etmiş olur. Şayet bunu güzel okuyamazsa, bu takdirde onüç rek'atta ikiyüz elli defa 'ihlâs' sûresini okumalıdır. Çünkü bunun toplamı bin âyet eder. Bu, gerçekten büyük bir fazilettir.¹⁰⁷

Kulun her gece dört sûreyi okumaya devam etmesi gerekmektedir: 'Yâsîn', 'Lokmân', 'Duhân' ve 'Mülk'. Kul bunlara 'Vâkıa', 'Saff', 'Hâkka' ve 'Zümer' sûrelerini de eklemesi halinde, daha çok okumuş ve güzel yapmış olacaktır. Eğer kulun gece ibadet etme âdeti yoksa, Ebu Hüreyre'nin (ra) rivayet ettiği "Allah Rasûlü (s)

¹⁰³ Mekkî, age, I, 44. Ahmet b. Şuayb en-Neseî, Sünenü Neseî, Mevsûatü's-Sitte, el-Kütübü's-Sitte ve Şurûhuhâ, İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı Yay., 1413/1992, "İmâmet", 64, (II, 119), h. no: 871.

¹⁰⁴ Tâhâ, 20/130. Müellif'e göre, 'Nâşietü'l-Leyl' kelimesinin, gece ibadeti anlamına geldiği de söylenmektedir. Allah bu vakit üzerine yemin etmiştir. Bk. İnşikâk, 84/16. Mekkî, âyette geçen 'Şafak' kelimesinin, akşam ile yatsı arasındaki vakte tekâbül ettiğini, bu esnada kılınan namaza, 'salât-ı evvâbîn' yahut 'salât-ı gaflet' denildiğini belirtmektedir. Bk. Mekkî, age, I, 44.

¹⁰⁵ Mekkî, Kütü'l-kulûb, I, 45.

¹⁰⁶ Mekkî, age, I, 45.

¹⁰⁷ Mekkî, age, I, 46.

bana, vitri kılmaksızın uyumamamı tavsiye etti"¹⁰⁸ hadisi nedeniyle, vitir namazını öne alması gerekmektedir.¹⁰⁹

Kulun, gece namazı âdeti var ise, İbn Ömer'in (ra) şu rivayetine istinâden, vitir namazını, teheccüd namazının sonuna veya seher vaktine tehir etmesi daha faziletlidir: "O (s) şöyle derdi: Gece namazı ikişer ikişerdir. Eğer sabah namazının kaçmasından korkarsan vitri bir rek'at kıl".¹¹⁰

Müellif'e göre kul, vitir namazını kılarak yatmış, gece de ibadet nasip olmuşsa, "Bir gecede iki vitir olmaz"¹¹¹ hadisine istinâden bir daha vitir kılmasına gerek bulunmamakta ve daha önce kıldığı vitir de yeterli olmaktadır.¹¹²

Bazı âlimler kulun, gecenin başında bir rek'at vitir namazı, akabinde gece namazı ve sonunda da tekrar vitir namazı kılabileceğini söylemektedirler.¹¹³

Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre kul, bundan sonra gece namazını kılmalı ve gece namazının sonunda da bir rek'at vitir kılmalıdır.¹¹⁴ Gece ibadete kalkmayı âdet edinmemiş kimseler ile uykusu derin kimselerin, vitir namazını yatmadan önce kılmaları müstehapdır. O'na göre vitrin tehiri, ancak namazını fecrin doğuşundan öncesine tehir eden kimse için, daha faziletli olmaktadır.¹¹⁵

İkinci vird, son yatsı vaktinden insanların uyuma zamanına kadar geçen ve Allah'ın üzerine yemin ettiği vakittir.¹¹⁶ Bu vakitte, gece kararmakta ve tamamen karanlık çökmektedir.

¹⁰⁸ Ebû Abdırrahman ed-Dârimî, Sünenü'd-Dârimî, Mevsûatü's-sitte, el-kütübü's-sitte ve şurûhuhâ, İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı Yay., 1413/1992, Salât, I, 279; Ebû Dâvud, age, "Vitr", 7, (II, 138), h.no: 1432.

¹⁰⁹ Mekkî, age, I, 46.

¹¹⁰ Dârimî, age, Salât, I, 270; (hadisin bir kısmı eksik) Ebû Dâvud, age, "Tatavvu", 13, (II, 65); Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, Sünenü't-Tirmizî, Kütüb-ü Sitte ve Şerhleri, İstanbul: Dâru'd-Da've ve Dâru's-Sahnûn, 1992, "Salât", 206, (II, 300), h.no: 437; Âişe'den rivayet edilen bir hadiste ise şöyle denilmektedir: "Allah Rasûlü (s) vitri, bâzen gecenin ilk kısmında, bâzen ortasında, bâzen sonunda kıldı ve bâzen seher vaktinde kıldığı da oldu". Bk. Neseî, age, "Kıyâmu'l-Leyl ve Tetavvuu'n-Nehâr", 30, (III, 230), h.no: 1679; Tirmizî, age, "Salât", 4, (II, 318-319), h.no: 456; Ebû Dâvud, age, "Vitr", 8, (II, 139), h.no: 1435.

¹¹¹ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, Sahîh-u Buhârî, Mevsûatü's-sitte, el-kütübü's-sitte ve şurûhuhâ, İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı Yay., 1413/1992, Buhârî, "Meğâzî", 35, (V, 66); Tirmizî, age, "Vitr", 13, (II, 332-333), h.no: 470.

¹¹² Mekkî, Kütü'l-kulûb, I, 46.

¹¹³ Mekkî, age, I, 46-47.

¹¹⁴ Mekkî, age, I, 47.

¹¹⁵ Mekkî, Kütü'l-kulûb, I, 47.

¹¹⁶ Bk. İnşikâk, 84/17. Ebû Tâlib el-Mekkî Allah'ın, bu vakti İsrâ, 17/78. âyette de zikrettiğini belirtmektedir.

O, kulun bundan sonra isterse temiz bir halde ve Rabb'ini zikrederek uyuyabileceğini, sâlihlerin de, kasten uyumayı sevmediklerini, ancak uykularının ağır basması halinde uyuduklarını bildirmekte ve bir kısım sâlihlerin ise, gece yarısı ve sonundaki namazlarını kılmak üzere, daha güçlü olmak için uyumaya çalıştıklarını belirtmektedir.¹¹⁷

Üçüncü vird, insanların uykuya dalmasından sonra başlar. Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre bu vakitte yapılan ibadet, Allah'ın Kur'ân'da belirttiği teheccüddür.¹¹⁸

Müellif, teheccüdün, ancak uykudan sonra olacağını, bu uykunun da, Allah'ın "Geceleri pek az uyurlardı"¹¹⁹ âyetinde ifade ettiği "hucû'/gece uykusu" olduğunu belirtmektedir.¹²⁰

O'na göre bu vird, Allah'ın üzerine yemin ettiği ve ibadet yönüyle en faziletli ve en faydalı olan gece virdidir.¹²¹

Dördüncü vird, iki fecir arasındaki vakittir. Gece yarısından ilk seher vaktine kadar olan bu süre, gecenin dördüncü virdidir.¹²²

Beşinci vird, son seher vaktidir. Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre, bu vakitte sahur yemek müstehaptır. Bu vakit, ikinci fecrin doğuşundan önce Kur'ân-ı Kerîm'den bir cüz okuma süresi kadardır. Gecenin bu beşinci virdinde, istiğfar edilmeli ve Kur'ân okunmalıdır. Allah bu vakti, Kur'ân-ı Kerîm'de bildirmektedir.¹²³

Bu virdin, gece ve gündüz virdlerinin ortasında yer alması nedeniyle, gece ve gündüz meleklerinin bu virde şahitlik ettikleri mânasına geldiği de söylenmektedir.¹²⁴

Son seherde uyanan veya namazını bu vakitte tamamlayan kimsenin, bu namazı son seherden ibaret olan beşinci virdde kılmaması uygundur. Çünkü bu vakitte kılınan namaz, iki yatsı arasında kılınan namaz derecesindedir. Bâzı müfessirlere göre Allah(cc)'ın "Seher vakitlerinde de istiğfar ederlerdi"¹²⁵ âyetindeki mâna, "namaz kılarlardı" demektir.¹²⁶

¹¹⁷ Mekkî, age, I, 47

¹¹⁸ İsrâ, 17/79; Mekkî, age, I, 48.

¹¹⁹ Zâriyât, 51/17.

¹²⁰ Mekkî, age, I, 48.

¹²¹ Duhâ, 93/2.

¹²² Mekkî, age, I, 48.

¹²³ İsrâ, 17/78; Mekkî, age, I, 48-49.

¹²⁴ Mekkî, Kûtu'l-kulûb, I, 49.

¹²⁵ Zâriyât, 51/18.

¹²⁶ Mekkî, age, I, 49.

Müellif, fecir doğduğunda gecenin beş virdinin sona erdiğini, artık gündüz virdlerinin başladığını bildirmekte ve müride şöyle seslenmektedir:

"Bir bak! Gece virdleri başladığında âbidler arasına mı girdin, yoksa vakit geçtiği halde gâfillerden mi oldun? Düşün! Gece, sana hangi elbiseyi giydirdi? Çünkü gece, elbise kılınmıştır. Uyanık kalarak nûr elbisesini giyip de asla zarar etmeyecek bir ticâret mi yaptın, yoksa gece, sana gafletinden dolayı, kalbi de cesediyle birlikte ölen kimselere giydirdiği karanlık ve zulmet elbisesini mi giydirdi"?¹²⁷

Kul, bundan sonra kalkmalı ve sabah namazının iki rek'atını kılmalıdır. "Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışından sonra da Rabbini tesbih et"¹²⁸ âyeti de bu anlama gelmektedir. Daha sonra kul "Allah'ın öfkesinden yine O'na sığınırım" demeli ve ardından "Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adâletle şahitlik ettiler. O'ndan başka ilâh yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir"¹²⁹ âyetini okumalı ve akabinde de şöyle demelidir:

"Ben, Allah'ın kendi Zâtı için şehâdet ettiğine, Meleklerinin şehâdet ettiklerine ve kullarından ilim sâhiplerinin şehâdet ettiklerine şehâdet ederim. Bu şehâdetimi de, Azîm olan Allah'a tevdi ederim. Bu, benim için geri verinceye kadar Allah katında kalacak bir emanettir. O'ndan bu emanetimi, üzerinde vefat edinceye kadar muhâfaza etmesini isterim. Allahım, onunla üzerimdeki yükü hafiflet. Onun sayesinde bana katından bir azık ver. Beni onun vasıtasıyla, onu da benden dolayı koru. Beni bu şehâdet üzere öldür. Taki, hiçbir değişmeye uğramadan, onun vasıtasıyla Sana ulaşayım".¹³⁰

h. Mürid'in Tesbih, Zikir ve Namaz'dan Oluşan Bir Günlük Virdi

Ebû Tâlib el-Mekkî, adı geçen eserinde, müridin bir gün içerisinde yapması gereken virdlerini şu şekilde sıralamaktadır:

Müridin aşağıdaki zikri yüz defa tekrarlaması gerekmektedir:

"Allahtan başka ilâh yoktur. O'nun ortağı da yoktur. Mülk ve hamd O'nundur. O hayatı verir ve alır. O ölmeyecek olan diridir. Her türlü hayır O'nun elindedir. O, her şeye kâdirdir".

¹²⁷ Mekkî, age, I, 50.

¹²⁸ Tûr, 52/49.

¹²⁹ Âl-i İmrân, 3/18.

¹³⁰ Mekkî, Kütü'l-kulûb, I, 50.

Müellif, müridin bu zikri iki yüz defa tekrarlaması halinde, hiç kimsenin ondan daha hayırlı bir amel yapmamış olacağını ifade etmektedir.¹³¹

Daha sonra müridin aşağıdaki zikirleri yüzer defa tekrarlaması tavsiye edilmektedir:

“Allah’ı tesbih ederiz. Hamd, Allah’ındır. Allah’tan başka ilâh yoktur. Allah en büyüktür. Allah mubârektir”. “Allah’ım! kulun, nebin ve ümmî rasûlün olan Muhammed (s)’e salât et”. “Hayy ve kayyûm olan Allah’tan istiğfar ve tevbe taleb ederim”. “Azîm olan Allah’ı hamd ederek, tesbih ederiz”. “Melik, Hakk ve Mubîn olan Allah’tan başka ilâh yoktur”. “Allah’ın dilediği olur. Kuvvet, ancak O’nun sayesinde”.¹³²

Yukarıda beyan edilen zikirlerin, mürid tarafından, her gün/her gece yapılması gerekmektedir. Daha fazla yapılması, müride fazilet kazandırmaktadır.¹³²

Müellif, müridin beş vakit namazın ardından 100 tesbih çekmesini ve yatarken de, aynı şekilde 100 tesbihi terk etmemesini istemekte, sabahladığında ve akşamladığında “Yerlerin ve göklerin anahtarı O’nun elindedir”¹³³ âyetinin tefsiri sâdedinde Rasûlullah (s)’ın söylediği “Allah’tan başka ilâh yoktur. Allah en büyüktür. Allah’ı, hamd ederek tesbih ederiz. Güç ve kuvvet, ancak O’nun sayesinde. Evvel ve Âhir olan, Zâhir ve Bâtın olan Allah’tan afv dilerim. Mülk O’nundur. Hamd O’nadır. Hayır O’nun elindedir. O, her şeye kâdir” cümlelerini söylemeye devam etmesini tenbihleyerek, bunda büyük sevab olduğunu ifade etmektedir.¹³⁴

Ebû Tâlib el-Mekkî, müridin her farz veya nâfile namazın ardından şu altı âyeti okumasını istemekte ve bunda büyük sevab olduğunu ifade etmektedir:

“Senin güçlü olan Rabbin, onların vasıflandırmalarından münezzehtir”, “ve selâm, peygamberleredir” ve “Hamd de Âlemlerin Rabbi Allah’adır”¹³⁵ “Akşamlarken ve sabahlarken, öğle ve ikinci vaktinde Allah’ı -ki göklerde ve yerde hamd O’na mahsustur- tesbih edin, namaz kılın” ve “Ey İnsanlar! İşte siz de böyle diriltileceksiniz”.¹³⁶

¹³¹ Mekkî, age, I, 89.

¹³² Mekkî, age, I, 89.

¹³³ Zümer, 39/63.

¹³⁴ Mekkî, Kütü’l-kulûb, I, 89-90.

¹³⁵ Sâffât, 37/180-182.

¹³⁶ Rûm, 30/17-19. Bk. Mekkî, age, I, 91.

Müellif, müridin her gün mümin erkek ve kadınlar için 25 defa sabah, 25 defa akşam olmak üzere, 50 defa istiğfarda bulunması halinde ebdâldan yazılacağını beyan etmekte ve söz konusu istiğfarı, hadiste geçen şu lafızlarla yapmasını istemektedir:

“Allah’ım, bütün mümin erkek ve kadınları, bütün müslim erkek ve kadınları, sağlarını, ölülerini, hazır olanlarını ve olmayanlarını, yakın ve uzak olanlarını affet. Çünkü sen onların hayat seyrini ve âkibetlerini bilmektesin”.

Mürid’in bu istiğfarı, namazdaki teşehhüdünde de okuması gerekmektedir.¹³⁷

O, müridin her gün on defa,

“Allah’ım, Muhammed (s)’in ümmetini ıslâh et. Allah’ım, Muhammed (s)’in ümmetine merhamet et. Allah’ım, Muhammed (s)’in ümmetinden sıkıntıları gider” demesini istemekte ve her gün bunu söyleyen kimseye de ebdâl sevabı verileceğini belirtmektedir.¹³⁸

Ebû Tâlib el-Mekkî, müridin sabahladığında üç defa, akşamladığında üç defa, “Allah’ım, sen beni yarattın. Beni hidayete ilettin. Bana yedirdin, içirdin. Beni öldüren ve dirilten sensin. Sen benim Rabbimsin. Senden başka Rabbim yoktur. Senden başka ilâh yoktur. Sen teksin ve ortağın yok” zikrini yapmasını istemekte ve bu zikri yapması halinde de, o günün nimetine şükretmiş olacağını bildirmektedir.¹³⁹

Müellif son olarak müridin her uykudan uyandığında ve uykuya yöneldiğinde, “Allah dilediği müddetçe Allah’ın adıyla. Allah dilediği müddetçe kuvvet, ancak O’nun sayesinde. Allah dilediği müddetçe bütün nimetler Allah’tandır. Allah dilediği müddetçe bütün hayırlar Allah’ın elindedir. Allah’tan başka hiç kimse kötülüğü engelleyemez” demeye devam etmesini istemekte ve bu zikir vasıtasıyla Allah’ın onu Şeytan’dan koruyacağını belirtmektedir.¹⁴⁰

Sonuç

Ebû Tâlib el-Mekkî'nin Kûtu'l-kulûb adlı eserinde, H. IV. asır tasavvuf anlayışına uygun olarak, kitap ve sünnete dayalı bir yol takip edilmekte, ele alınan konulara, âyet ve hadislerden deliller sunulmaktadır. Eserde zikir ve vird konusunda te’vil ve yorumdan uzak durulsa da, yer yer tefekkürî unsurlara rastlanmaktadır.

¹³⁷ Mekkî, age, I, 91.

¹³⁸ Mekkî, age, I, 91.

¹³⁹ Mekkî, Kûtu'l-kulûb, I, 91.

¹⁴⁰ Mekkî, age, I, 91.

O'nun zikir ile ilgili mevcut görüşleri incelendiğinde, zikri, en geniş mânası ile ele aldığı ve tefekkür temeline oturttuğu görülmektedir. O'na göre tefekkür, bir zikirdir. İlim, bir zikirdir. Müridin, iyi niyet beslemesi, Allah'tan afv dilemesi, geçmişte yaptıklarına ve gelecekte yapacağı şeylere yeniden tevbe etmesi bir zikirdir. Müridin Allah'a kendisini menhiyâttan koruması için gizlice, ürpererek, yalvararak, huşû ve ihlâsla dua etmesi bir zikirdir. Hatta başkalarına yararlı olan her türlü faaliyeti birer zikir olarak kabul edildiği gibi, kur'ân okuması, hamd, senâ ve tesbihle meşgul olması, Allah'ın azametini ve nimetlerini, zâhirî ve bâtinî nimetlere karşı şükrünün eksikliğini, Allah'ın mülk ve melekût âlemindeki kudretini, âyet ve nimetlerini düşünmesi de birer zikirdir.

Ebû Tâlib el-Mekkî zikri, bizzât ibadet olarak kabul etmekte ve o şekilde tarif etmektedir. Zikir, ibadetlerin özü ve fihristesi hükmünde olup, Allah'a giden muhtasar bir yoldur. O'na göre zikir, halis bir ubûdiyet olarak tezâhür etmekte ve kuvvetlendiğinde de müşâhedeye dönüşmektedir.

Zikir ve tesbih, kalp ve beden bütünü tasarruflarında düzenli olarak bulunmaktadır. Zikir, insanın mânevî ve kalbî faaliyetlerini; şükür ise, insanın bedenî ve maddî ubûdiyetini ifade etmektedir. Bu nedenle cansız ve camid mahlûkat, Allah'ı tanıyıp, O'na itaat ve kulluk ederlerken, akıl ve şuûr sahibi insanın, O'nu tanımaması ve O'na itaat etmemesi, büyük bir çirkinlik olarak görülmektedir.

Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre vird, "istiğfar", "Nebî (s)'ye salât" ve "Kelîme-i Tevhîd" gibi zikir sigaları ile yapılmalıdır. En kolay virdler ise, dört rek'at namaz, Kur'ân'dan bir miktar sûre okumak, iyilik veya takvâyâ yardımcı olmaya çalışmaktır.

Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre virdler, her ne kadar gündüz virdleri olarak yedi, gece virdleri olarak da beş vakte ayrılmışsa da, esas hedef, müridin zarurî ihtiyaçları hariç, bütün bir gününü zikir ve taata sarfetmesini sağlamaktır. Nitekim ârifler, virdlerini vakitlere ayırmamışlar, bilakis dünya ihtiyaçlarını zaruret derecesine düşürerek, günün tamamını tek vird olarak Allah'a tahsis etmeye çalışmışlardır.

Hasan el-Basrî (ö.110/728), İbrâhim b. Edhem (ö. 161/777), Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) ve Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896) gibi kendisinden önceki meşhur mutasavvıflardan etkilenen ve İmâm Gazzâlî ve Abdulkâdir Geylânî başta olmak üzere kendisinden sonraki birçok mutasavvıfı da etkilemiş olan Ebû Tâlib el-Mekkî'nin zikir ve vird ile ilgili görüşlerinin, bu konuda araştırma yapacak olanlara fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ACLÛNÎ, İsmâîl b. Muhammed (ö.1162/1749), Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs ammâ iştehere mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs, Müesseset-ü Menâhili'l-İrfân, Beyrut ts./ Mektebetü'l-Gazzâlî, Dımaşk ts., I-II c.
- Ahmed b. Hanbel, Müsned, Mevsûatü's-sitte, el-kütübü's-sitte ve şurûhuha, Dâru Sahnûn-Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992, I-VI c.
- Asım Efendi, Kâmûs, Matbaatu'l-Bahriyye, İstanbul 1305, I-IV c.
- ATTÂR, Ferîduddin, Tezkiretu'l-evliyâ, haz. Süleyman Uludağ, Erdem Yayınları, İstanbul 1991.
- AYNÎ, Mehmed Ali, İslâm Tasavvuf Tarihi, Akabe Yay., İstanbul 1985.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâîl, Sahîhu'l-Buhârî, Mevsûatü's-sitte, el-kütübü's-sitte ve şurûhuhâ, Dâru Sahnûn-Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992, I-VIII c.
- CEBECİOĞLU, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ağaç Kitabevi Yay., İstanbul 2004.
- DÂRİMÎ, Ebû Abdirrahman, Sünenü'd-Dârimî, Mevsûatü's-sitte, el-kütübü's-sitte ve şurûhuhâ, Dâru Sahnûn-Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992, I-II c.
- DEMİRCİ, Mehmet, Sorularla Tasavvuf ve Tarikatler, Damla Yay., İstanbul 2001.
- EBÛ DÂVUD, Süleymân b. Eşâ's, Sünen-u Ebî Dâvud, Kütüb-ü sitte ve şerhleri, Dâru'd-Da've ve Dâru's-Sahnûn, İstanbul 1992, I-V c.
- ERAYDIN, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatler, Marmara Ü. İlâhiyât Vakfı Yay., İstanbul 1994
- ERGÛL, Necmettin, Kâşânî ve Hakâiku't-te'vîl fî dekâiki't-tenzîl Adlı Eserinin 1.Cildinin Tahkîk ve Tahrîci, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 2003, I-II c.
- HAMEVÎ, Yakût, Mu 'cemu'l-buldân, Kâhire 1980, I-IV c.
- İBN ACÎBE, Ebu'l-Abbâs, İkâzu'l-himem fî şerhi'l-hikem, el-Mektebetü'l-İlmiye, Beyrut 1996.
- İBNU'I-ESİR, İmâduddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr eş-Şeybânî, el-Bidâye, Kâhire 1984.
- el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb, Beyrut ts., I- III c.
- İBNU'L-HALLİKÂN, Ahmed b. Muhammed, Vefayâtu'l-a'yân, ve enbâu ebnâi'z-zaman, tahk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut ts.-1978, I-VIII c.

- İBNÜ'L-İMÂD, Şehâbuddin Ebu'l-Feth el-Hanbelî ed-Dimeşkî, Şezerâtü'z-zeheb fî ahbari men zeheb, Kâhire 1350-51, I-III c./ Beyrut ts., I-VIII c.
- İBN İSMÂÎL, Hilmî b. Muhammed, İm'ânu'l-fikr fî fedâili'z-zikr, Dâru'l-İman, İskenderiye ts.
- İSÂ, Abdulkâdir, Hakâik ani't-tasavvuf, Mektebet-u Dâri'l-İrfân, Şâm 1993.
- KÂŞÂNÎ, Abdurrezzâk, Mu'cemu ıstılâhâti's-sûfiyye, tahk. Abdulâl Şâhîn, Dâru'l-Menâr, Kâhire 1992.
- KELÂBÂZÎ, Ebû Bekir, et-Taarruf, haz. Süleyman Uludağ, Doğuş Devrinde Tasavvuf, Dergâh Yay., İstanbul 1992
- KUŞEYRÎ, Abdülkerîm, er-Risâletü'l-kuşeyriyye, Dâru'l-Hayr, Beyrut 1993
- MA'LÛF, Luis, el-Müncid fi'l-luğa, Dâru'l-Maşrik, Beyrut 1973.
- MEKKÎ, Ebû Tâlib, Kütü'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfi tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd, Dâr-u Sâdir, Beyrut 1995.
- MUSLU, Ramazan, "Klasiklerimiz/IX "Kütü'l-kulûb" (Ebû Tâlib el-Mekkî-ö. 386/996)", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, sayı: 10, 2003.
- NESEÎ, Ahmet b. Şuayb, Sünenü Neseî, Mevsûatü's-sitte, el-kütübü's-sitte ve şurûhuhâ, Dâru Sahnûn-Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992, I-VIII c.
- SAHMARÂNÎ, Esa'd, et-Tasavvuf, menşeuhi ve mustalahâtuhu, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1987.
- SAKLAN, Bilal, "Ebû Tâlib el-Mekkî ve Bazı Hadis Meselelerine Bakışı", Selçuk Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 6, 1996.
- SEM'ÂNÎ, Ebû Sad Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî, Kitâbu'l-ensâb, Kâhire 1975.
- ŞA'RÂNÎ, Abdolvahhâb, el-Envârü'l-kudsiyye fî mârifeti kavâidi's-sûfiyye, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed b. Ali, Keşşâf-u ıstılâhâti'l-funûn, Kahraman Yay., İstanbul 1984.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ, Muhammed b. İsâ, Sünenü't-Tirmizî, Mevsûatü's-sitte, el-kütübü's-sitte ve şurûhuhâ, Dâru'd-Da've ve Dâru's-Sahnûn, İstanbul 1992, I-V c.
- TÛSÎ, Ebû Nasr es-Serrâc, el-Luma', trc. Hasan Kâmil Yılmaz, İslâm Tasavvufu, Altınoluk Yay., İstanbul 1996.
- YILMAZ, H. Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000.

ZEHEBÎ, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, el-İber fî haberi men Ğaber, edit.
Ebû Hâcer Muhammed Saîd, Beyrut 1405/1985, I-V c.

